

**UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA**

Mgr. Zuzana Pavlovská

**HASKALA A JEJÍ VLIV NA POSTAVENÍ ŽEN VE
SPOLEČNOSTI SE ZAMĚŘENÍM NA STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ
EVROPU**

**THE INFLUENCE OF THE HASKALAH ON THE POSITION OF
WOMEN IN SOCIETY WITH A FOCUS ON CENTRAL AND
EASTERN EUROPE**

Autoreferát disertační práce

Praha, 2019

Předkladatel disertační práce: Mgr. Zuzana Pavlovská

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie/Judaistika

Školitel: doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Oponenti disertační práce:

.....

.....

Obhajoba disertační práce se koná dne..... v Praze na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy před komisí pro obhajobu disertační práce.

Předsedou Státní komise pro obhajobu disertační práce byl jmenován:

.....

Titul, jméno, příjmení:

Předseda oborové rady/garant programu/oboru:

doc. Jiří Beneš, Th.D.

Děkan fakulty:

doc. ThDr. Kamila Veverková, Ph.D.

ANOTACE:

Cílem disertační práce je uceleně představit emancipační vývoj židovských žen v období židovského osvícenství v 18. a 19. století v Evropě. V úvodu své práce se věnuji seznámení s haskalou a jejími vůdčími představiteli v kontextu jednotlivých evropských zemí udávajících hlavní směr ideologie. Stěžejní část práce je věnována židovským ženám a jejich roli v procesu emancipačního proudu osvícenství. Podrobně je rozebrán postupný vývoj společenského a rodinného postavení žen, stejně jako transformace společnosti, její pohled na gender během haskaly a výsledný statut po procesu reformace. Změny v sociologickém vnímání žen jsou promítnuty v životních příbězích významných představitelk haskaly.

ANNOTATION:

The aim of this dissertation is to acquaint with the emancipatory development of women during the Enlightenment spread among European Jews in the 18th and 19th centuries. At the beginning of my thesis i deal with the Haskalah and its leaders in the context of individual European countries, which set the main direction of ideology. The main part of the thesis is devoted to Jewish women and their role in the process of the emancipation stream of the Enlightenment. The gradual development of the social and family status of women in the period shortly before the Enlightenment, the transformation of the society during the Haskalah and the resulting status after the Reformation process are discussed in detail. Changes in the sociological perception of women are reflected in the life stories of prominent representatives of the Haskalah.

Klíčová slova: emancipace, haskala, gender, maskilim, osvícenství, postavení žen

Key words: Enlightenment, Emancipation, Gender, Haskalah, Maskilim, Women Status

ÚVOD

Po dlouhou dobu bylo osvícenství vnímáno historiky jako ryze mužské hnutí, ve kterém ženy nehrály významnou roli. Souvislosti mezi postavením žen a osvícenstvím v evropském kontextu začaly být zdůrazňovány teprve nedávno. Téma židovských žen a osvícenství bylo historiky vnímáno pouze okrajově navzdory skutečnosti, že osvícenství bylo nejvýznamnějším kulturním proudem Evropy 18. století. Absenci tohoto tématu lze do značné míry vysvětlit skutečností, že židovské osvícenství *haskala* bylo až do rozvoje feminismu vnímáno především jako mužské hnutí. Cílem zastánců *haskaly*, *maskilim* (plurál od *maskil*), byla intelektuální obnova a sociální transformace židovských komunit. *Maskilim* vnímali sami sebe jako představitele intelektuální elity, tvořené pouze muži, jejich spisy a instituce byly primárně vytvářeny pro jejich vlastní potřebu.

Až v posledních letech začali historikové, převážně ženy, zabývajících se obdobím *haskaly* a studiem genderu zkoumat vztah mezi ženami a osvícenstvím. Jejich výzkum tak umožnil zdůraznit význam a zapojení žen do osvícenství a jejich aktivní přispění k rozvoji společnosti. Role ženy byla často v období osvícenství vnímána pasivně, nicméně dnes se zdá, že ženy byly aktivními činitelkami v osvícenství, podílely se na tvorbě a šíření moderních myšlenek a názorů a jejich vliv v tomto období byl z hlediska proměny společnosti signifikantní.

Jak tedy nahlížet na spojení vlivu osvícenství a na změny postavení židovských žen ve společnosti? Bádání většiny historiků se doposud zaměřovalo na geografickou diverzitu, která se vyznačovala množstvím lokálních odlišností a rozličnou dynamikou provázející modernizaci společnosti

v jednotlivých židovských obcích. Osvícenství bylo zkoumáno z hlediska komplexní proměny židovské společnosti a přední historikové, ke kterým patřil například Jacob Katz, Shmuel Feiner, Michael Meyer a další, zmiňovali změny, které nastaly v období haskaly v postavení židovských žen, jen okrajově.

Současná generace historiků nahlíží proměnu postavení židovských žen jako nedílnou součást studia tohoto důležitého období. Při bližším zkoumání přechodu židovské komunity z tradiční do moderní společnosti je třeba zohlednit nejen geografickou rozmanitost, ale i rozdíly v oblasti genderu a různorodou zkušenost mužů a žen v moderním světě. Zahrnutí konceptu genderu do studia dějin nabízí možnost zkoumání minulosti z nové perspektivy.

Tento nový pohled přímo vyzývá k vyzdvižení zkušenosti židovských žen v kontextu počátku moderní doby a souběžně k rekonfiguraci genderového řádu. Tyto nové poznatky mohou změnit způsob, jakým nahlížíme na toto období a židovskou modernizaci. Vnímání židovského osvícenství jako čistě mužského fenoménu se postupně mění a studium haskaly prochází důležitou transformací, během které se klade větší důraz na studium mikrohistorie, což vede k eliminaci desinformací založených na obecnějších a méně přesných tvrzeních a k detailnějšímu pohledu na židovské osvícenství.

Vnímání osvícenství z pohledu židovských žen bylo inspirováno úvahou *Odpověď na otázku: Co je osvícenství* německého filozofa Immanuela Kanta (1724–1804) z roku 1784. Kant definoval podstatu osvícenství, jako „člověka, který se vynořil z vlastní nezralosti, [a který svou nezralost skrývá] jako neschopnost používat vlastní pochopení bez vedení jiného.“ Člověk, který dobrovolně a poslušně přijímá autoritu

jiného, místo toho, aby použil svůj vlastní rozum, je dle Kantova názoru zodpovědný za svou závislost na státě. Musí prokázat odhodlání a odvahu, která je nezbytná pro změnu tohoto stavu. Ale i přesto že v téže eseji Kant vidí určité limity, které jsou kladeny na autonomii jednotlivce v zájmu ochrany společenského řádu a státu. Jeho slavné motto: „Sapere aude!“ (lat. Měj odvahu používat svého vlastního rozumu) je tedy heslem osvícenství. Mít odvahu používat vlastní rozum a porozumění představuje jakýsi výkřik osvícenství a je dnes vnímán jako jeden z jeho nejvýznamnějších aspektů. Také Kant nesmýšlel o ženách jako o racionálních bytostech a nechtěl, aby se na ně vztahovala jeho slova.

Z mého výzkumu je ale zřejmé, že tyto ženy vědomě kultivovaly svou mysl a používaly vlastní úsudek, což jim umožňovalo lépe analyzovat společenské dění ve sféře kulturní i politické. S vědomím podřadného postavení žen ve společnosti se ženy stavěly kriticky k institucím, které je omezovaly a vystavovaly mužským autoritám. Kantovými slovy získaly „odvahu používat vlastní rozum“, myslely a jednaly podle vlastního uvážení a chápání a snažily se změnit své společenské postavení. Jejich snaha uniknout slepé poslušnosti tradici a společenským konvencím byla doplněna úsilím o získání osobní autonomie. Součástí výše zmíněných tendencí bylo také přijetí sekulárního pohledu, který silně ovlivnil oblast kritické schopnosti uvědomění si sebe sama a vlastních hodnot, a tím významně oslabil sílu tradice a náboženství.

Nedávné studie vyvracejí dřívější tvrzení, že ženy nemají se světem osvícenství nic společného. Ačkoli ženy tohoto období většinou nepatřily do institucionalizovaných kruhů

vytvořených v rámci hnutí haskaly, rozhodně tvořily neodlučitelnou součást osvícené veřejnosti 18. století.

Oproti dřívějšímu nahlížení žen jako pasivních a skrytých postav v mužském světě jsou v rámci současného výzkumu ženy vnímány jako nositelky a zprostředkovatelky myšlenek, které pronikly do veřejné sféry, jako čtenářky, divačky a spisovatelky, jež zanechaly vlastní odkaz v kultuře dané doby. Tento kulturní fenomén, který se objevuje v 18. století, zejména u žen z vyšších sociálních kruhů poukazuje na jejich neoddiskutovatelný vliv, kterým se podílely na šíření osvícenských myšlenek a kultury v řadě evropských měst.

Takto emancipovaně a nezávisle jsou židovské ženy z období haskaly zobrazovány mnohými současnými historičkami, které převážně působí ve Spojených státech amerických a sympatizují či se otevřeně hlásí k ideám feminismu. Většina z nich se přiklání k názoru, že základní myšlenky feminismu se zrodily u židovských žen právě v tomto specifickém období.

Předmětem této disertační práce je nejen ukázat významnou roli židovských žen v období haskaly, ale také různorodost přístupů a metodiku využívání primárních zdrojů u výše zmíněných badatelek, které zásadně přispěly k hlubšímu pochopení tohoto období v kontextu genderu.

Téma postavení židovských žen v období haskaly ve střední a východní Evropě a jejich vlivu na utváření společnosti se v české odborné literatuře dosud nevyskytuje. Většina prací se zabývá obecně haskalou, změnami, které přinesla v rámci židovské i nežidovské společnosti, a jejich významnými představiteli. Pojednání o haskale nalezneme například ve studiích Ivety Cermanové, Bedřicha Noska a dalších.

Až do 2. poloviny 20. století byla situace obdobná také v zahraničních badatelských kruzích. Stěžejní díla Jacoba Katze, Schmuela Feinera, Davida Sorkina, Israela Bartala a Michaela Meyera se ale tématem žen v období žen zabývala pouze okrajově.

Teprve s rozšířením feminismu ve Spojených státech amerických byl v 2. polovině 20. století iniciován zájem o studium žen a genderu v kontextu haskaly. Ženské otázky se ve svých pracích věnovaly historičky a badatelky Deborah Hertz, Paula Ellen Hyman, Marion Kaplan, Natalia Naimark-Goldberg a také historik Benjamin Maria Bader.

V disertační práci jsou využívány především zdroje, které jsem měla možnost získat v rámci přednášek Michaela Silbera, Edwarda Breuera a dalších badatelů na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, nebo které jsou k tomuto tématu dostupné v archivech. Jedná se především o reprodukci zachované korespondence a deníkových záznamů. Dále jsem nastudovala veškeré dostupné publikace a odborné články týkající se problematiky postavení žen v židovské společnosti a genderu obecně a tyto poznatky jsem následně integrovala do disertační práce.

OBSAH A STRUKTURA PRÁCE

Práce je tematicky rozdělena do čtyř na sebe navazujících kapitol. Kapitoly následující po úvodu mají za cíl stručně seznámit s haskalou a jejími vůdčími osobnostmi. Důraz je kladen na haskalu v zemích střední a východní Evropy. Čtvrtá a pátá kapitola se věnují stěžejnímu tématu práce, a to židovským ženám v období haskaly. Ve čtvrté kapitole je podrobně zpracováno téma společenského postavení žen v dané době. Je kladen důraz na proces transformace a vnímání ženské otázky jak z obecného pohledu tehdejší společnosti a mužské populace, tak z pohledu židovské komunity. Pátá kapitola seznamuje s důsledky haskaly v podobě asimilace židovského obyvatelstva se zvláštním důrazem na studium genderu.

Názvy hlavních obsahových kapitol jsou následující:

- Stručný přehled dějin haskaly;
- Šířitelé haskaly ve střední a východní Evropě;
- Ženy a haskala;
- Modernizace jako důsledek osvícenství.

TEORETICKÝ A PRAKTICKÝ PŘÍNOS DISERTAČNÍ PRÁCE

Motivací pro výběr tématu práce byla skutečnost, že se fenoménu genderu v období haskaly, tedy v období zásadní transformace židovského obyvatelstva za poslední staletí, v českém prostředí doposud nikdo nevěnoval. Tématu haskaly jako takovému je jak u nás, tak v zahraničí věnován nespočet publikací, odborných článků a akademických přednášek. Otázkou emancipace židovských žen se však doposud zabývalo pouze několik badatelů, převážně amerických historiček. Cílem práce je podrobná analýza dostupných primárních a sekundárních zdrojů, jejichž prostřednictvím lze demonstrovat posun ve vnímání žen společností 18. a 19. století.

Ve své práci si kladu za cíl zodpovědět následující výzkumné otázky:

- **Jak se změnilo postavení ženy ve společnosti v důsledku haskaly?**
- **Jak se formoval pohled mužů, převážně maskilim, na roli ženy?**
- **Jaký vliv měla emancipace na přeměnu tradiční židovské společnosti?**

Z praktického hlediska by práce měla sloužit jako výukový materiál a zdroj informací pro pedagogy a studenty judaistických oborů, zejména ve smyslu rozšíření poznání haskaly o fenomén ženské otázky. Téma bude také začleněno do výukových programů pro lektory a pedagogy Oddělení pro vzdělávání a kulturu Židovského muzea v Praze.

VÝČET NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH POUŽITÝCH PRAMENŮ, LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ

BAADER, Benjamin M. *Gender, Judaism, and Bourgeois Culture in Germany, 1800-1870*. 1. vydání. Bloomington: Indiana University Press, 2006. 312 s. ISBN 0253347343.

BASKIN, Judith R. (ed.). *Jewish Women in Historical Perspective*. 2. vydání. Detroit: Wayne State University Press, 1998. 416 s. ISBN 0814327133.

BAUMEL, Judith T. a Tova COHEN (eds.). *Gender, Place and Memory in the Modern Jewish Experience: Replacing Ourselves*. 1. vydání. Chicago: Vallentine Mitchell, 2003. 297 s. ISBN 0853034893.

CERMANOVÁ, Iveta. Židovské osvícenství v Praze. *Židovská ročenka, 2007-2008*, č. 1, s. 42-63.

DOHM, Christian W. *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015. 640 s. ISBN 9783835328174.

FEINER, Shmuel. *Haskalah and History: The Emergence of Modern Jewish Historical Consciousness*. 2. vydání. Portland: Littman Library of Jewish Civilization, 2004. 404 s. ISBN 1-904113-10-9.

_____. *The Origins of Jewish Secularization in Eighteenth-Century Europe*. Přel. Chaya Naor. 1. vydání. Filadelfie: University of Pennsylvania Press, 2011. 352 s. ISBN 0812242734.

_____. *The Jewish Enlightenment*. Přel. Chaya Naor. 1. vydání. Filadelfie: University of Pennsylvania Press, 2011. 440 s. ISBN 0-8122-3755-2.

FEINER, Shmuel a David SORKIN (eds.). *New Perspectives on the Haskalah*. 1. vydání. Portland: Littman Library of Jewish Civilization, 2004. 260 s. ISBN 1-904113-26-5.

HERTZ, Deborah. *Die jüdischen Salons im alten Berlin*. Munich: dtv, 1995. 317 s. ISBN 3423304464.

_____. *How Jews Became Germans: The History of Conversion and Assimilation in Berlin*. New Haven: Yale University Press, 2009. 288 s. ISBN 0300151640.

HERZ, Henriette. *Henriette Herz, ihr Leben und ihre Erinnerungen*. Berlín: W. Hertz, 1850. 248 s.

HYMAN, Paula E. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The roles and representation of Women*. Seattle: University of Washington Press, 1995. 208 s. ISBN 0295974265.

KAPLAN, Marion A. *The Making of the Jewish Middle Class: Women, Family, and Identity in Imperial Germany*. 1. vydání. Oxford: Oxford University Press, 1994. 368 s. ISBN 0195093968.

KATZ, Jacob. *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*. 2. rev. vyd. New York: NYU Press, 1993. 392 s. ISBN 0814746373.

_____. *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770-1870*. Syracuse: Syracuse University Press, 1998. 272 s. ISBN 0815605323.

LEWALD, Fanny. *Meine Lebensgeschichte*. Manchester: Wentworth PR, 2018. 526 s. ISBN 0274950162.

MENDELSSOHN, Moses. *Writings on Judaism, Christianity, & The Bible*. 1. vydání. Waltham: Brandeis University Press, 2011. 296 s. ISBN 1584656840.

MEYER, Michael A. *The Origins of the Modern Jew. Jewish Identity and and European Culture in Germany, 1749–1824*. Detroit: Wayne State University Press, 1972. 252 s. ISBN 0814314708.

NAIMARK-GOLDBERG, Natalie. *Jewish Women Enlightenment*. 1. vydání. Portland: Littman Library of Jewish Civilization, 2016. 344 s. ISBN 978-1-906764-93-7.

ROUSSEAU, Jean J. *Emil, čili, O výchování*. Přel. A. Krecar. Olomouc: R. Promberger, 1926. 419 s.

SCHMITZ, Reiner (ed.). *Henriette Herz in Erinnerungen, Briefen und Zeugnissen*. 1. vydání. Berlín: Insel Verlag, 1984. 498 s. ISBN 3458141839.

TAITZ, Emily, HENRY Sondra a TALLAN Cheryl. *The JPS Guide to Jewish Women 600 BCE-1900 CE*. 1. vydání. Filadelfie: The Jewish Publication Society, 2003. 336 s. ISBN 0827607520.

TAUBE, Segal. The Hebrew Woman Question. *Ha-Ivri*, 1879, č. 16, s. 69–102.

TOLAND, John. *Reasons for Naturalizing the Jews in Great Britain and Ireland*. Berlín: Nabu Press, 2010. 84 s. ISBN 1149147628.

WOLLSTONECRAFT, Mary. *A Vindication of the Rights of Women*. BARNARD Philip a SHAPIRO Stephen (eds.). Indianapolis: Hackett Publishing, 2013. 162 s. ISBN 978-1-60384-991-3.

ABSTRAKT

Geopolitické podmínky v Evropě konce 17. století, přechod z absolutistického upořádání směrem k demokratickým systémům byl impulsem pro nový kulturní proud – osvícenství. Výsledkem hospodářské, sociální a kulturní změny v 18. století přivedlo židovské osvícenství neboli haskala evropské osvícenství do židovského světa. Haskala byla ideologickým a sociálním hnutím, které mělo své počátky na začátku 18. století a bylo aktivní až do vzestupu židovského národního hnutí na počátku 80. let 19. století. V určitém smyslu představovala haskala rozšíření evropského osvícenství 18. století, ale centrálně se zabývala politickým statutem Židů a jejich vztahem k evropské kultuře. Haskala se v podstatě snažila využít nových možností ekonomické, sociální a kulturní integrace, jež začala být pro Židy dostupná na konci 18. století díky odstranění právní diskriminace.

Příznivci hnutí, maskilim, působili v různých oblastech: filozofii, vzdělávání, kultuře, ekonomice, politice a v neposlední řadě v náboženství. Ve snaze podpořit židovskou emancipaci v Evropě maskilim způsobili sociální otřes, jehož výsledkem byl mimo jiné také rozpad tradičního pojetí kehily a její teokratické organizační struktury. Během 18. století totiž prošla tradiční židovská společnost kulturní krizí zapříčiněnou procesem roztříštěnosti, jehož hlavním znakem byl úpadek rabínské autority. Pokus o nalezení odpovědi na tuto krizi vedl ke vzniku různých konkurenčních hnutí, kromě haskaly také k chasidismu a opozičnímu hnutí tzv. mitnagdim. Interakce těchto hnutí je považována za hlavní fenomén židovské modernity.

Tento vývoj však nepřinesl změny pouze v podobě emancipace evropského židovství na globální úrovni, ale haskala přinesla také radikální změnu židovského komunálního života. Jednou z mnoha změn byl posun ve vnímání židovských žen ve smyslu jejich postavení ve společnosti, komunitě a rodině.

Rozšíření haskaly do východní Evropy, potažmo také Českých zemí, předcházely a ovlivnily dva fenomény: tzv. raná haskala a berlínská haskala. Raná haskala byla fenoménem sama o sobě s ohledem jak na geografický rozsah, tak na sebeuvědomění svých přívrženců. Mluvíme o několika desítkách, ne-li stovkách, jedinců, kteří byli roztroušeni po Evropě, ale přesto mezi sebou často udržovali úzký kontakt. Původní maskilim se stali zdrojem inspirace i legitimacy pro své následovníky a raná haskala vytvořila alternativní hebrejské práce zabývající se filozofií, vědou, hebrejskou gramatikou a etikou.

Raná haskala připravila ideologický základ a sociální infrastrukturu pro německou neboli berlínskou haskaly, která se objevila v posledních desetiletích 18. století. Duchovním otcem berlínské haskaly byl Moses Mendelssohn (1729–1786). Jedním z jeho nejdůležitějších přínosů byla vlastní formulace judaismu coby náboženství v souladu s rozumem, judaismus neměl žádné principy víry, ke kterým by se nedalo dojít skrze lidský rozum. Mendelssohn rovněž tvrdil, že náboženská příslušnost by měla být založena na svobodném intelektuálním přesvědčení bez donucování. V souladu s tím se musí židovská komunita vzdát prostředků vynucování a trestání, které má k dispozici ve vztahu k náboženskému způsobu života jedince. Diskriminační zákony proti Židům

byly motivovány snahou o nucenou konverzi Židů ke křesťanství.

Mendelssohn ale především přispěl k haskale tím, že ztělesňoval perfektní naplnění jejích ideálů: byl to Žid s tradičním židovským vzděláním, svědomitý v dodržování příkázání a aktivní jménem svého lidu, zatímco byl zároveň uznáván jako německý filozof a autor a veleben prominentními osobnostmi evropského osvícenství. Mendelssohn byl proto živoucím symbolem kulturních a sociálních ambicí haskaly a nezvratným důkazem toho, že jich lze dosáhnout.

Ke konci století však došlo v hnutí německé haskaly ke krizi. Bohatí obchodní mecenáši obrátili svou pozornost k propagování vlastního politického statusu a ztratili zájem o změnu židovské komunity. Ve stejnou dobu se mnoho mladých Židů, často dětí maskilim, stále více odklánělo od židovské tradice a kultury. Organizované instituce haskaly následkem toho postupně slábly.

I když berlínská haskala upadala, začalo ve 2. desetiletí 19. století hnutí růst ve východní Evropě, především v Haliči. Haličská haskala se soustředila zejména v Brodech, Lvově a Ternopilu, kde žila židovská ekonomická a sociální elita.

Prominentním rysem haskaly v Haliči byl od začátku nekompromisní boj proti tradičním směrům judaismu. Na počátku 19. století nalákal chasidismus v Haliči do svých řad mnoho mladých lidí. Maskilim v tom spatřovali významnou překážku v cestě za reformou. Ve svém útoku na chasidismus nejen skládali literární díla, ale také se pokusili získat podporu

státních úřadů. Na obou těchto frontách byl jejich vůdcem Josef Perl (1773–1839).

Židovští obchodníci z Haliče šířili myšlenky haskaly a její literatury na svých cestách do tzv. Linie osídlení v ruském impériu. Dalším aspektem rozšíření vlivu haskaly byla migrace Židů z Haliče do carského Ruska. Jedním z nejvýznamnějších zastánců haskaly v Rusku byl Jicchak Beer Levinzon (1788–1860).

I přes revoluční prvky je stále vhodné označit haskalu ve východní Evropě během první poloviny 19. století za umírněnou. Jedním důvodem je, že maskilim i nadále akceptovali princip božsky zjevené Tóry a podporovali dodržování příkázání. Mnoho z nich mělo tradiční vzdělání a nadále studovalo rabínskou literaturu. Tomu lze snadno porozumět, pokud si všimneme, že vliv samotného osvícenství – jak ve vládních kruzích, tak mezi městskými třídami – který přispěl k růstu haskaly všude jinde v Evropě, byl v Rusku značně omezený.

S nárůstem sekularizace, která byla nedílnou součástí haskaly a nabírala otevřenějšího a zřetelnějšího projevu, se zvětšovalo také napětí, nevraživost a opoziční tendence proti haskale. Spor mezi těmito dvěma tábory naplno propukl ve 40. letech 19. století na pozadí epizody známé jako *Haskala mi-taam* (Vládou sponzorovaná haskala). Ruští maskilim byli přesvědčeni o správnosti svého programu, a protože představovali menšinu, mohli jej uskutečnit pouze s pomocí vlády. Maskilim navíc věřili, že se úřady ztotožňovaly s hodnotami evropského osvícenství a že samy měly zájem na zlepšení situace Židů v duchu těchto hodnot. Epizoda vládou sponzorované haskaly měla dalekosáhlé důsledky pro její

rozšíření v Rusku. Podpora úřadů dodala lidem odvahu veřejně vyjádřit své ztotožnění se s tímto hnutím.

I přes veškeré snahy o změnu postavení ve společnosti se na Židy nadále vztahovaly diskriminační zákony a ekonomická omezení. Navzdory jejich očekávání ruská vláda znovu na konci 70. let 19. století prohlásila, že nemá v úmyslu dát Židům rovná práva.

V českých zemích měla haskala převážně charakter kulturní integrace a emancipace českého židovstva. Obecně se jednalo o pokus pozvednout sebevědomí Židů a obnovit vědomí národní identity – popularizace židovské kultury a historie, snaha o rehabilitaci biblické hebrejštiny. V Českých zemích patřili maskilim především k zastáncům reforem židovského školství prosazovaných státem.

Toleranční patent vydaný pro Čechy roku 1781 a pro Moravu roku 1782 Josefem II. potvrdil princip náboženské svobody, a tím podpořil výrazné změny v židovské komunitě. Císařské reformy zasahovaly do oblasti sociální, ekonomické i kulturní. Nejrozsáhlejší změny se neodehrály v oblasti hospodářské, ale spíše v oblasti kultury a vzdělávání. V zemi proběhla celková reforma elementárních škol, vláda vyzvala židovské komunity, aby založily svou vlastní školu se státním dohledem, kde by se studenti vzdělávali. Přestože byla z iniciativy významného maskila Petra Beera (ca. 1758–1838) založena na konci 18. století v Praze německá židovská Normalschule, nevedl tento podnět k stěžejnímu rozvoji emancipace žen, jakou vidíme v ostatních zemích střední a východní Evropy. V českém prostředí byl kladen velký důraz na zrušení tradičního židovského vzdělávání ve smyslu chederů a ješiv.

Změnami neprocházela židovská společnost pouze směrem k akulturaci v evropském měřítku, ale také docházelo k pozvolnému vývoji uvnitř společnosti. Jedním z velmi důležitých faktorů byla změna vnímání pozice ženy ve společnosti a rodině. Transformací procházel nejen pohled mužů na postavení ženy, ale zejména jejich vlastní uvědomění sebe samých, tedy emancipovanost.

Postavení ženy v židovské společnosti bylo vždy založeno na úctě k její roli manželky a matky a na úctě, která je zakotvena již ve starozákonních náboženských a právních předpisech. Od biblické doby tak muži a ženy podléhali stejným zákonům, náboženským předpisům i trestům.

Pro vzdělané muže, příznivce *haskaly*, byla otázka postavení žen základním kamenem pro potvrzení a konsolidaci jejich inovativního názoru. Muži byli nicméně vždy pokládáni za aktivní prvek společnosti, za prvek řídící a ochraňující, zatímco kvality ženy se vnímaly a soustřeďovaly v domácím a rodinném životě.

Jeden ze zastánců *haskaly* ruský hebrejsky píšící spisovatel a básník Juda Leib Gordon (1831–1892) poukazoval na nejednoznačnost *maskilim* vůči tzv. ženské otázce. Od 70. let 19. století ho jeho čtenářky, zejména v oblasti židovského pásma osídlení v Rusku a také studentky v různých městech Evropy považovaly za jednoho z mála osvícenců, kteří projeví zvláštní citlivost a empatii s ohledem na těžkosti života židovských žen. Jeho radikální protestní báseň *Koco Šel Jod* byla vnímaná jako povzdech ženy vydané na milost bezcitných rabínů odříznuté od pokroků osvícenství a světských radostí.

Erudice ženy tak mění hierarchii genderu nad rámec stávajících zvyklostí a umožňuje ženám zastávat nový pohled na vlastní emancipaci a identitu. Ženy, které se identifikovaly jako intelektuálky, byly problémem nejen pro osvícenské židovské muže. Významné osobnosti evropského osvícenství se zmiňovaly o jejich velkých potížích s porušováním stávajících sociálních norem a uznávaných genderových vzorců myšlení. Častokrát po vzoru Jeana Jacquese Rousseaua (1712-1778) zastávali pseudovědecké argumenty, aby dokázali sociální a intelektuální méněcennost žen. Immanuel Kant (1724-1804), upíral ženám přijetí mezi intelektuální elitu a vylíčil vzdělané ženy jako posměchu hodné, protože nesly znaky opačné těm, které mají jako něžné pohlaví mít. Názor jeho současníka židovského filozofa Mosese Mendelssohna se příliš nelišil. Když se mu jeho snoubenka Fromet Gugenheim (1737-1812) zmínila o úsilí, které investovala do svých studií, napsal jí dopis v jidiš, v němž vyjádřil jak pohrdání, tak obavy ze zvratu v obecně přijímaném genderovém pořádku:

„Velice přeháníš svou píli ve čtení. [...] Co tím chceš získat? Erudici? Bůh tě ochraňuj! Umírněné čtení je vhodné pro ženy, ale ne erudice. Mladá žena, jejíž oči jsou zarudlé od čtení, si zaslouží být terčem posměchu.“

Spor evropské osvícenské kultury v otázce ženské vzdělanosti ukázal, jak rozpolcená byla tato kultura mezi deklarovanými rovnostářskými tendencemi a obtížemi při přenášení těchto absolutních, vznešených principů na sociální skupiny, které byly definovány jako jiné a diskriminované, jako jsou chudí lidé, otroci, černoši, Židé a ženy.

Čím více rostl počet nezávislých, intelektuálních a erudovaných žen, tím bouřlivěji byla tato tematika diskutována a tím více způsobovala neshody v osvícenské společnosti. Koncem 18. století spisovatelka Mary Wollstonecraft (1759–1797) poukázala na problematickou povahu osvícenského přístupu k ženám a nedostatek soudržnosti v něm. V Anglii, Francii a Německu se muži i ženy účastnili boje za rovnost žen a uznání jejich intelektuálních schopností.

Až téměř sto let po smrti Mary Wollstonecraft se objevil židovský zastánce reformy Isaac Wetzelar (?1680–1751), který důrazně a veřejně požadoval účast žen na intelektuálním životě a tvorbě literatury. Ale i mezi zastánci rané fáze osvícenství, kteří sice poukazovali na vady a nedostatky v současné židovské společnosti, bylo pouze pár zástupců, jež kritizovali postavení žen v židovské kultuře.

Nejvýznačnějším práce Wetzlarova poukazovala na záměrné vyloučení žen z elitní vědecké kultury, ve které byla drtivá většina textů psána v hebrejštině. Následné překlady textů do jidiš se dle autora vzdalovaly původnímu vyznění a zkreslovaly tak náboženské hodnoty. Bylo nemyslitelné, aby hebrejšтина, rodný jazyk Židů, nebyla mladým dívkám dostupná.

Dalo se tedy očekávat, že hnutí haskala povzbudí tento kritický pohled požadující změny. Od jejího vzniku až do téměř posledních let své existence však byla haskala prakticky výhradně mužským hnutím. Osvícenská revoluce byla v 18. století zahájena mladými muži ve věku dvaceti až třiceti let, kteří si nikdy nepředstavovali, že by jejich řady mohly doplnit i ženy. Na rozdíl od mužů, kteří byli vedeni rozumem, byly

ženy vnímány stereotypně jako osoby ovlivněné emocemi a touhou a nebyly nahlíženy rovnocenně.

Distancování židovských žen od tradičního prostředí, jejich odstup od náboženských textů a jejich vyloučení z institucí vyššího vzdělávání jim prakticky bránilo mít společný kulturní jazyk s maskilim. Vzhledem k tomu, že ženy nebyly v dětství v kontaktu s hebrejštinou, nebyly schopny se v tomto jazyce podílet na literární tvorbě a jen několik z nich mohlo studovat hebrejské texty v originále. Pro mladé dívky z bohatých rodin v Německu vzdělávané v buržoazních salonech byla němčina a francouzština jazykem literatury a kultury. Ideál tehdejší společnosti, který předurčil ženy k domácí roli manželky, ženy v domácnosti, hostitelky a matky, jim neposkytl ve veřejném prostoru, vytvářeném maskilim, žádné místo. Tento pohled byl převzat také v nových centrech haskaly ve východní Evropě 19. století.

To však neznamenalo, že by mělo být vzdělání žen zanedbáváno. Osvícenští učitelé vyzdvihovali ženy, které se chopily iniciativy k získání vzdělání, a někteří z nich na počátku století dokonce zřídili první organizované koncepty výuky pro dívky. Nicméně, hranice vzdělání byly velmi jasné a pevně zakotvené. Cílem takového vzdělávání však byla vždy jen příprava ženy na její roli v domácnosti obohacena o kulturní nadstavbu nezbytnou pro roli hostitelky.

Ve východní Evropě však panovaly dílčí rozdíly. Poměrně pomalé a omezené tempo modernizace v Polsku, Litvě a Rusku spolu s nižší životní úrovní a sociálně-kulturní separací Židů v daném prostředí neumožnily stejnou úroveň akulturace, jaké dosáhly židovské ženy ve střední a západní Evropě. Demografická koncentrace Židů ve východní Evropě,

důležitém středisku evropského židovství v 19. století, vedla k obzvláště intenzivnímu náboženskému a komunitnímu životu. Až do 2. poloviny 19. století se židovský život skládal především z hebrejské kultury. Tradiční náboženský směr si i přes pnutí vyvolané haskalou udržel status daný interpretací tradičních textů.

Od 2. poloviny 19. století však začalo docházet k významným změnám v postavení žen. Stále více jich dosahovalo ekonomické nezávislosti, odmítaly vstoupit do sjednaných manželství a nedovolily, aby je rodiče nutily k sňatku dříve, než dosáhnou fyzické a ekonomické zralosti. Mladé ženy ve východoevropských městech, tzv. mladé dámy nové generace, našly práci v obchodech a továrnách, snažily se být finančně nezávislé a hledaly si své manžely bez zásahu svých rodin.

Maskilim měli problémy porozumět způsobům modernizace žen a byli k nim velmi kritičtí, ne-li přímo nepřátelští. To samozřejmě vedlo k obecné nejednoznačnosti v přístupu k ženské otázce. Radikální maskilim, kteří se hlásili k pozitivismu a vnímali ženskou otázku jako součást emancipace moderní lidské společnosti, projevovali skutečný zájem o vzdělávání žen. Podle jejich názoru nebyla tato otázka problémem nižšího sociálního postavení, kterou by mohla napravit pouze revoluce, ale problémem, který vyžadoval zlepšení a rozšíření prostředí, ve kterém by ženy mohly získat znalosti a dobré vlastnosti. Když se však dozvěděli o skutečné hloubce ženské akulturace, stal se postoj maskilim velmi kritický a konzervativní. Ženská emancipace neodpovídala jejich očekávání a jejich ideologickému vnímání haskaly. Mladé ruské mluvící ženy čtoucí francouzské romány, oděné podle poslední módy zastupovaly dle názoru maskilim imitaci

haskaly, ohrožovaly židovskou rodinu a představovaly potenciál pro asimilaci a konverzi. Z pohledu askaly není možné zanedbávat vzdělání žen, ale i přesto musí ženy fungovat v prostředí domova a rodiny. Pokud tomu tak není, stanou se extrémně nebezpečným sekularizujícím prvkem.

Paradoxně, stejní revolucionáři askaly, kteří byli kritiky společnosti a představovali židovskou sociální revoluci, se snažili případnou emancipaci židovských žen zmírnit, a dokonce omezit svou kulturu na cestě k modernizaci.

Stále více žen však bylo vychovááno v duchu moderního přístupu. Dostávalo se jim vzdělání, četly zahraniční literaturu, začaly samy publikovat a chtěly se stát lékařkami, advokátkami apod.

Maskilim z celého ideologického spektra byli znepokojeni tím, co sami vnímali jako ztrátu kontroly nad procesem modernizace. Jaká byla vize nové éry, která vznikla? Byl by alternativou k oslabující rabínské kultuře požitkářský život ve velkoměstě se všemi jeho lákadly? Byla by alternativou jazyková, sociální a kulturní asimilace? V tomto kontextu byla modernizace žen považována za pozitivní, protože porušovala tradiční vzorce a autoritu těch, kteří podle tradice měli moc. Nicméně modernizace byla také vnímána problematicky, protože z pohledu maskilim ohrožovala jak tradiční pojetí rodiny a mužskou identitu, tak hebrejskou kulturu a kontinuitu židovské společnosti.

Nový fenomén ženské emancipace dosáhl vyzrálosti v 60. letech 19. století, kdy se část žen začala dožadovat práva na rovnocenné vzdělání a společenské uznání ve veřejné sféře askaly. V roce 1879 se o slovo přihlásila první židovská

následovnice Mary Wollstonecraft, Taube Segal, dvacetiletá žena z Vilna. Haličský časopis *Ha-Ivri* (1865–1890) zveřejnil v několika vydáních její esej s názvem *Ženská otázka*. Jednalo se o první feministickou esej napsanou v hebrejštině o úsilí ženy, která vyhlásila „ženskou válku“ proti pokusům zabránit jejich aktivní účasti v rámci haskaly.

Později maskilim již začali vnímat, že byly ženy vzdělané a zapojovaly ať již jako čtenářky nebo spisovatelky do moderní kultury, kterou vytvořili sami maskilim.

Tak jak ženy v důsledku dramatických změn provázejících celé období haskaly získávaly rovnocennějšího postavení v oblasti vzdělání a ekonomické samostatnosti, tak se tato transformace nedílně promítla i do běžného občanského života. Rabínská komunitní autorita se postupně oslabovala, domov se stával centrem židovské identity a žena získávala významnější postavení.

Tradiční zasnuby a manželství zůstávaly i přes osvícenské myšlenky po celé 18. století ve většině židovských společenství Evropy běžnými. Ačkoli asimilace a sňatky mimo komunitu ohrožovaly staré zvyky a osvětlení sekulární Židé se více vzdávali tradic, změny byla příliš pomalé. Proces změn začal na Západě Evropy a postupně se prosazoval směrem k východním zemím. V Anglii postupně nahrazovalo tradiční dojednané sňatky dvoření a dohoda obou partnerů. Německo zachovávalo staré tradice ještě delší dobu, ale také nemohlo donekonečna bránit změnám. Ve východní Evropě se předjednaná manželství udržela až do poloviny 19. století.

Zatímco mnoho mladých žen nyní žilo v prostředích, která jim umožňovala větší výběr vzdělání a více příležitostí podílet se

na aktivitách mimo domov, jejich role zůstaly podobné rolím jejich babiček a prababiček. Dílo *Deset pravidel pro židovskou ženu* sepsaných anonymním autorem v jidiš v roce 1620, zůstalo standardem i mezi vzdělanějšími vrstvami a byla pouze přizpůsobována modernější době.

Oslabení tradiční židovské komunity působilo jak ve prospěch žen, tak proti nim. Ženy, zřídka finančně nezávislé, byly často nuceny okolnostmi setrávat v nešťastném manželství. Pro ty, které mohly odejít, bylo snazší než kdy jindy opustit komunitu, a požádat o rozvod ať již s manželovým souhlasem nebo bez něj. Ale ženy, které nadále chtěly dodržovat tradici a dosáhnout legálního židovského rozvodu obvykle čelily více překážkám než dříve. Pokud se manžel již nestaral o židovskou tradici, židovský soud neměl žádnou skutečnou moc, aby ho donutil k rozvodu. Pokud se rozhodl, mohl odmítat propustit svou ženu a udržet ji v pozici tzv. aguny, opuštěné ženy, která by se již nikdy nemohla znovu vdát.

Emancipované ženy nikdy nevystupovaly jako jednotné hnutí, naopak tyto ženy spojovala pouta přátelství, společné zázemí a podobné modely akulturace, jmenovitě radikální asimilace a často manželství s nežidovskými partnery. Většina z nich pocházela z dobře ekonomicky a intelektuálně postavených rodin, které se začínaly prosazovat ve společnosti v poslední třetině 18. století nejdříve v Berlíně a pak i v ostatních evropských městech. Tyto mladé ženy byly velmi brzy vystaveny kontaktu s nežidovskou kulturou a společností. Jejich rodiny byly ovlivněny trendy sekularizace, které se objevovaly v jejich blízkém okolí a povzbuzovaly je k novému životnímu stylu.

Turbulentní 19. století, během něhož se všichni Židé v Evropě vyrovnávali s výzvami modernity, také nabídlo židovským ženám vzdělání jako jednu z cest k modernizaci. Vzdělaná židovská žena čerpala většinu svých znalostí od vzdělaných maskilim, ale vždy si zachovala genderové vědomí a někdy, jako Taube Segal se radikálně vyhranila vůči maskilim a jejich diskriminaci žen a požadovala, aby přistupovali k rovnosti žen v souladu s myšlenkami osvícenství. Koncem 19. století, kdy se tento jev stával významnějším i přes relativně omezený rozsah, došlo k zásadním změnám v ideologickém prostředí i v oblastech politiky, demografie a ekonomiky. Hnutí haskala prakticky dospělo svého konce a vytvořilo cestu pro kritické myšlenky navazující na ideologii maskilim. Osvícený diskurz o haskale ve východní Evropě směřoval převážně k novému nacionalistickému přístupu, který obsahoval i otázku ženy. Od té doby židovské ženy, které se účastnily veřejné debaty v hebrejštině, požadovaly aktivní roli v národním hnutí a nabízely svou pomoc při budování národa – projektu, který postupně nahradil osvícenství.

ABSTRACT

The geopolitical conditions in Europe at the end of the 17th century, the transition from absolutist order to democratic systems, prompted a new cultural stream – the Enlightenment. Due to economic, social, and cultural changes in the 18th century, the Jewish Enlightenment, the so called Haskalah, emerged as a movement that brought European Enlightenment into the Jewish world. The Haskalah was an ideological and social movement that began in the early 19th century and was active until the rise of the Jewish

national movement in the early 1980's. In a sense, the Haskalah represented the spread of the 18th century European Enlightenment but mainly dealt with the political status of the Jews and their relationship to European culture. Essentially, the Haskalah sought to exploit the new possibilities of economic, social, and cultural integration that became available to Jews at the end of the 18th century through the elimination of legal discrimination.

Supporters of the movement - Maskilim worked in various fields: philosophy, education, culture, economy, politics, and religion. To promote Jewish emancipation in Europe, Maskilim caused a social upheaval, which resulted, among other things, in the disintegration of the traditional concept of the Kehilah and its theocratic organizational structure. Indeed, during the 18th century, the traditional Jewish society underwent a cultural crisis caused by the process of fragmentation characterized by the decline of the rabbinic authority. An attempt to find answers to this crisis led to the emergence of various competing movements, for example to the Haskalah, Hasidism, and the Mitnagdim, opponents of the Hasidic movement. The interaction of these movements is the main phenomenon of Jewish modernity.

However, this development did not only give rise to changes in the form of emancipation of European Judaism on a global level but the Haskalah also brought a radical change in the Jewish communal life. One of the many changes was a shift in the perception of Jewish women in terms of their position in society, community, and family.

The expansion of the Haskalah to Eastern Europe or to the Czech Lands, was preceded and influenced by two

phenomena: the so-called early Haskalah and the Berlin Haskalah. The early Haskalah was a significant phenomenon itself considering both its geographic range and self-awareness of its followers. We are talking about dozens, if not hundreds, of individuals who have been scattered throughout Europe, but still have a close contact with each other. The original maskilim became a source of inspiration and legitimacy for their followers, and the early Haskalah created an alternative Hebrew library with works on philosophy, science, Hebrew grammar, and ethics.

The early Haskalah prepared the ideological basis and social infrastructure for the German or Berlin Haskalah, which appeared in the last decades of the 18th century. Moses Mendelssohn (1729–1786) was its spiritual father.

One of his most important contributions was his own formulation of Judaism as a religion in compliance with wisdom: Judaism had no principles of faith that could not be reached via human thinking. Mendelssohn also claimed that religious affiliation should be based on free intellectual belief without coercion. Accordingly, the Jewish community must give up the means of enforcement and punishments related to an individual's religious life. Legal discrimination against Jews is also a pursuit of religious coercion and should therefore cease.

Above all, Mendelssohn contributed to the Haskalah by embodying the perfect fulfillment of its ideals: he was a Jew with traditional Jewish education, conscientious in his observance of the commandments and active on behalf of his people, while being recognized as a German philosopher and author, and lauded by prominent figures in the European

Enlightenment. Therefore, Mendelssohn was a living symbol of the cultural and social ambitions of the Haskalah and an irrefutable evidence that the ideals of the Haskalah can be achieved.

At the end of the 18th century, however, there was a crisis in the Berlin Haskalah movement. Rich donators turned their attention to promoting their own political status and lost interest in transformation of the Jewish community. Simultaneously, many young Jews, often children, were increasingly deviating from Jewish tradition and culture. As a result, the organized institutions of the Haskalah gradually weakened.

Even though the Berlin Haskalah declined, the movement began to grow in Eastern Europe, especially in Galicia in the 1820's. The Galician Haskalah concentrated mainly in Brod, Lvov, and Ternopil where the Jewish economic and social elite was presented.

The prominent feature of the Haskalah in Galicia was the uncompromising struggle against the traditional directions of Judaism from the start. In the early 19th century Hasidism spread in Galicia and lured many young people into its ranks. Maskilim saw a significant obstacle to reform. Not only did they compiled literary works in their attack on Hasidism but also tried to get the support of state authorities. In both these cases, their leader was Josef Perl (1773–1839).

Jewish merchants from Galicia spread the ideas of the Haskalah and its literature on their travels to the Pale of Settlement in the Russian Empire. Another aspect of the expansion of the influence of Haskalah was the migration of

Jews from Galicia to the Empire. One of the most prominent supporters of the Haskalah in Russia was Yitshak Beer Levinzon (1788–1860).

Despite its revolutionary elements, it is still appropriate to classify the Haskalah in Eastern Europe as moderate during the first half of the 19th century. One of the reasons was that the Maskilim still accepted the principle of the divinely revealed Torah and supported the observance of the commandments. Many of them had traditional education and continued to study rabbinical literature. It can be easily understood if we notice that the influence of the Enlightenment itself - both in government circles and among the city classes - which has contributed to the growth of the Haskalah everywhere else in Europe, has been very limited in Russia.

With the rise of secularization, which was an integral part of the Haskalah and was gaining a more open and distinctive expression, tensions, hostility, and opposition tendencies against the Haskalah also increased. The dispute between the two camps broke out in the 1840's and was connected to a political incident known as Haskalah Mi-taam (Government-sponsored Haskalah). Russian Maskilim were convinced of the correctness of their program, and because they represented a minority, they could only implement their program with the support of the government. Moreover, Maskilim believed that the authorities were in favor of the values of the European Enlightenment and that they themselves were interested in improving the situation of the Jews in the spirit of these values. The government-sponsored Haskalah episode had far-reaching consequences for its expansion in Russia. Authority

support provided people with the courage to publicly identify with this movement.

Contrary to all efforts to change the position of the society, discriminatory laws and economic constraints continued to apply to the Russian Jews. Despite their expectations, the Russian government repeatedly declared in the late 1870's that it did not intend to give Jews equal rights.

In the Czech lands, the cultural integration and emancipation of Czech Jewry predominated. In general, it was an attempt to raise self-esteem and restore awareness of national identity of the Czech Jewry through popularization of Jewish culture and history, and rehabilitation of Biblical Hebrew. Most of the Maskilim were supporters of the reforms of Jewish education promoted by the state.

The Patent of Toleration issued for Bohemia in 1781 and for Moravia in 1782 by Joseph II confirmed the principle of religious freedom, thereby promoting significant changes in the Jewish community. Imperial reforms affected social, economic, and cultural areas. The largest changes did not take place in the economic area but rather in the field of culture and education. A comprehensive reform of elementary schools was conducted in the country, the government called on Jewish communities to establish their own schools with state supervision. Although a Maskil Petr Beer (ca. 1758–1838) initiated establishment of a German Jewish *Normalschule* in Prague at the end of the 18th century, his initiative did not influence the development and emancipation which is visible among women in other countries of Central and Eastern Europe. Great emphasis was placed on abolishing traditional Jewish education in the sense of Heder and Yeshivah.

The Jewish society did not go only towards acculturation on a European scale but there was also a gradual inner development within the society. One of the most important factors was the change in the perception of the position of women in the society and family. Not only did the men's perception on women transformed but also the self-awareness of women, i.e. emancipation was raised.

The position of women within the Jewish community was always based on respect for her role as a wife and a mother and on the respect already enshrined in religious and legal regulations of the Old Testament. Thus, from biblical times onward, men and women were subjected to the same laws, religious regulations, and punishments.

For educated men, supporters of the Haskalah, the question of women's status was the cornerstone for confirming and consolidating their innovative view. Nonetheless, men were always regarded as an active element of society, and an element of control and protection, while women's qualities were perceived and concentrated in household and family life.

One of the supporters of the Haskalah was a Russian Hebrew writer and poet Judah Leib Gordon (1831–1892) pointed out the ambiguity of Maskilim towards the so-called women question. From the 1870's, his readers, especially in the Pale of Settlement in Russia and students in various European cities, regarded him as one of a few enlightened people who showed exceptional sensitivity and empathy for the hardship of Jewish women. His radical protest poem, *Kotso Shel Yod*, was perceived as a lamentation of a woman at the mercy of heartless rabbis and deprived of the achievements of the Enlightenment and secular pleasures.

The woman's erudition thus changed the hierarchy of gender beyond the existing habits and enabled them to reach a new perspective on their own development and identity. Women who acted as intellectuals considered to be a problem not only by Enlightened Jewish men. Prominent supporters of the Haskalah emphasized great difficulties in breaking existing social norms and accepted gender patterns.

Following Jean Jacque Rousseau (1712–1778), representatives of the Enlightenment often held pseudo-scientific arguments to prove the social and intellectual inferiority of women. Immanuel Kant (1724–1804) denied acceptance of women to an intellectual elite, portrayed educated women as an object of ridicule because their characteristic features opposed features appropriate to the gentle sex. The opinion of his contemporary Jewish philosopher Moses Mendelssohn was not much different. When his fiancée, Fromet Gugenheim (1737–1812), told him about the efforts she had made in her studies, he wrote her a letter in Yiddish expressing both contempt and concerns about the generally accepted gender order:

“You're exaggerating your diligence in reading. [...] What do you want to get? Erudition? God save you! Moderate reading is appropriate for women, but not erudition. A young woman whose eyes are red from reading deserves to be ridiculed.”

The dispute of European Enlightenment culture on women's education showed how split this culture was between the declared egalitarian tendencies and difficulties in transferring these absolute, noble principles to social groups that were

defined as other and discriminated, such as the poor, slaves, blacks, Jews and women.

The more the number of independent intellectual and erudite women grew, the more turbulent the subject was and the more it caused disagreements in the Enlightenment society. At the end of the 18th century, an English writer Mary Wollstonecraft (1759–1797) pointed to the questionable nature of the Enlightenment approach to women and the lack of coherence in it. Both men and women participated in the struggle for gender equality and the recognition of their intellectual abilities in England, France, and Germany.

Nearly a hundred years after Mary Wollstonecraft's death, a Jewish supporter of reforms Isaac Wetzlar (?1680–1751) strongly and publicly demanded the participation of women in intellectual life and literature. But even among the advocates of the early stage of the Enlightenment, who pointed out defects and deficiencies in contemporary Jewish society, there were only a few representatives who criticized the position of women in Jewish culture.

The work of Isaac Wetzlar pointed to the deliberate exclusion of women from an elite scientific culture in which most of the texts were written in Hebrew. According to the author, following translations of the texts into Yiddish digressed from their original meaning and therefore, distorted religious values. It was unthinkable that Hebrew, the native language of the Jews, was inaccessible to Jewish young girls.

It was therefore to be expected that the Haskalah movement would encourage this critical look for change. However, from its inception to almost the last years of its existence, it was

exclusively a male movement. In the 18th century, the Enlightenment revolution was initiated by young men in their twenties and thirties, who never reckoned that women could complement their ranks. Unlike a man who was guided by wisdom, women were perceived stereotypically as being driven by emotion and desire, and were considered not to be equal to men.

The dissociation of Jewish women within the traditional setting, their illiteracy of religious texts and their exclusion from higher education institutions prevented them from sharing a common cultural language with Maskilim. Since women were not in contact with Hebrew in their childhood, they were unable to participate in literary production in Hebrew, and only a few of them could read Hebrew texts. For young girls from wealthy families in Germany who were educated in bourgeois salons, German and French were the languages of literature and culture. The bourgeois ideal which predetermined women to be wives, housewives, hostesses, and mothers, left them no place in the public space created by the Maskilim. This value has also been taken over in new Haskalah centers in Eastern Europe in the 19th century.

However, it did not mean that women's education should be neglected. Various teachers have highlighted women who have taken the initiative to gain education, and some of them have even set up the first organized teaching concepts for girls at the beginning of the 19th century. Still, the aim of such bourgeois education always was to prepare women for the role of housewives with some of the other cultural superstructures necessary for the hostess role. Though, the boundaries of education were very clear and firmly set.

The situation in Eastern Europe differed. The relatively slow and limited pace of modernization in Poland, Lithuania, and Russia, along with the lower standard of living and the socio-cultural separation of Jews in the environment, did not allow the same level of acculturation compared to advanced acculturation in Central and Western Europe. The demographic concentration of Jews led to an increase of religious and community life comparably to the world of Hasidism and Yeshivot. Until the second half of the 19th century, Jewish life consisted primarily of Hebrew culture. The traditional religious direction, despite the tension exerted by Haskalah, has retained the status given by the interpretation of traditional texts. Women were excluded from this culture and they could not get involved in the public sphere.

However, since the second half of the 19th century, there were significant changes in the status of women. More and more of them achieved economic independence, refused to enter into arranged marriages and did not allow parents to force them to marry before reaching physical and economic maturity. Young women in Eastern European cities, the so-called young ladies of the new generation, found work in shops and factories, became financially independent, and looked for their husbands without any intervention of their families.

Maskilim were stunned by the modernization of women, had difficulties to understand them, and were very critical, if not even hostile, to them. This led to an ambiguity regarding the women's question. At one end of the spectrum, they were radical maskilim who professed positivism and perceived the female question as part of the emancipation of modern human society.

Radical Maskilim devoted to positivism, who perceived the women's question to be an inseparable part of the modern society emancipation, were interested in women's education. In their opinion, the lack of women's education was not caused by their lower social status but it was necessary to create a supportive environment which would help them to improve their knowledge.

On the other hand, many Maskilim showed a real interest in women's education. In their view, this issue was not a problem of a lower social status that could only be remedied by revolution but a problem that required therapy by improving and expanding the environment in which women could acquire knowledge and good qualities. However, when they discovered the actual depth of female acculturation, the attitude of the maskilim became very critical and conservative. This was not the Haskalah they hoped for. Young Russian-speaking women, reading French novels dressing according to the latest fashion, represented in their opinion a kind of "fake Haskalah", threatened the Jewish family, and represented the potential for assimilation and conversion. One must not neglect the education of women, but in the end, women have to work in the home and family environment, Maskilim have declared. If not, they will become an extremely dangerous secularizing element.

As a paradox, the same revolutionaries of the Haskalah who criticized the society and represented the Jewish social revolution were the ones who tried to alleviate the possible emancipation of Jewish women and even limit their culture to modernization.

However, more and more women were brought up in a modern approach. They received education, read foreign literature, and began publishing themselves. They received ambitions of higher education, wanted to become doctors and lawyers.

Maskilim of all types throughout the ideological spectrum were concerned about what they perceived as a loss of control over the modernization process. What was the vision of a new era that emerged? Would it be an alternative to the debilitating rabbinic culture of a hedonistic life in the city with all its attractions? Would it be an alternative to linguistic, social and cultural assimilation? In this context, the modernization of women was considered positive because it violated the traditional patterns and authority of those who, according to the Jewish tradition, had power. However, it was also perceived as problematic because in addition to the threat to the family and male identity, modernization was perceived as threatening Hebrew culture and continuity of Jewish society.

The new phenomenon of female authors reached its peak in the 1860's, when some women began to demand the right to equal education and social recognition in the public sphere of the Haskalah. In 1879, the first Jewish follower of Mary Wollstonecraft, came to speak. *Ha-Ivri*, a Galician magazine, has published in several editions an essay entitled *The Hebrew Woman Question* by Taube Segal, a 20-year-old woman from Vilnius. It was the first feminist essay written in Hebrew about the efforts of a woman who declared a "women's war" against attempts to block their way into the heart of the Haskalah movement.

Maskilim had already begun to perceive that their own view of women did not correspond to the reality because they were no longer just fashionable urban women or women who read foreign literature but educated women who were involved in modern culture created by Maskilim themselves.

As women, during the dramatic changes accompanying the entire period of the Haskalah, gained a more equal footing with men in education and economic autonomy, this transformation has also become an integral part of ordinary civic life. As the rabbinical municipal authority gradually weakened, it became home to the center of Jewish identity, and the woman in this house gained more prominent role.

Despite the Enlightenment ideology, traditional engagement and marriage remained common in most of the Jewish communities of Europe during the 18th century. Although assimilation and marriage outside the community threatened old habits and enlightened secular Jews were more reluctant to change, the changes were too slow. The process of change has started in Western Europe and has progressed towards the eastern countries. In England, the traditional arranged marriages were gradually replaced by courting and agreement between partners. The old traditions were kept in Germany for a long time but it was not possible to prevent changes forever. In Eastern Europe, pre-arranged marriages remained until the mid-19th century.

While many young women have now lived in environments that have allowed them a greater choice of education and more opportunities to participate in activities outside the home, their roles have remained similar to those of their mothers and grandmothers. Writing *Ten rules for a Jewish*

Woman written in Yiddish by an anonymous author in 1620 remained the standard among the more educated women and was merely adapted later.

The weakening of the traditional Jewish community was both an advantage and a disadvantage for women. Women, rarely financially independent, were often forced by circumstances to remain in an unhappy marriage. For those who were able to leave the community, it was easier than ever to sever their ties with the community, and to apply for a divorce with or without spouse's consent. But women who still wanted to respect tradition and get legal Jewish divorce sometimes faced even more obstacles than before. If the husband no longer cared about the Jewish tradition, the Jewish court would not have a real power to force him to divorce. If he decided, he could constantly refuse to release his wife and keep her in the position of Agunah, an abandoned woman who could never marry again.

Many women, influenced by changes in the society, never acted as a coherent group but they were united by bonds of friendships, common background, and similar models of acculturation - namely - radical assimilation and often marriage to non-Jewish partners. Most of them came from thriving and intellectual families that began to assert themselves in the society firstly in the last third of the 18th century in Berlin and then in other European cities. These young women were very soon in touch with non-Jewish culture and society. Their families were influenced by trends of secularization that appeared in their immediate surroundings and encouraged them to a new lifestyle.

The turbulent 19th century, during which all Jews in Europe dealt with the challenges of modernity, also granted education to Jewish women as one of the ways to modernize. The educated Jewish woman drew most of her knowledge from educated Maskilim but she always retained gender consciousness, and sometimes, like Taube Segal, even angrily erupted against maskilim for their discrimination against women, demanding that they treat women's equality in accordance with the ideas of the Enlightenment. At the end of the 19th century, when this phenomenon became increasingly important despite its relatively limited scope, there were significant changes in the ideological background as well as in the areas of politics, demography and the economy. The Haskalah movement has virtually reached its end and has paved the way for critical post-Maskilic ideas. The enlightened discourse on the Haskalah in Eastern Europe was largely directed towards a new nationalist approach that included the question of women. Since then, Jewish women who have participated in a public debate in Hebrew have demanded an active role in the national movement and offered their help in building a nation - a project that has gradually replaced the Enlightenment.